

DOI: 10.46340/eppd.2022.9.1.4

Serhii Yevdokymov

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6224-3129>

Institute of Legislation of The Verkhovna Rada of Ukraine

ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF SMALL TOWNS OF UKRAINE: ON THE ISSUE OF DEFINITION OF HISTORICAL AND LEGAL RETROSPECT

Сергій Євдокимов

Інститут законодавства Верховної Ради України

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК МАЛИХ МІСТ УКРАЇНИ: ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ІСТОРИКО-ПРАВОВОЇ РЕТРОСПЕКТИВИ

The article is devoted to the research of the issue of determining the historical and legal retrospective of the formation and development of small towns of Ukraine. It is noted that the implementation of municipal reform in Ukraine, which is an integral part of administrative and constitutional reforms, which are structurally built on the type of "motriyka" – raised the issue of forming and determining the capacity of territorial communities that exist and operate in local government in the territories. The intensity and functional directions of municipal reform are determined by various indicators, including the levels of local self-government, and hence the types of territorial communities (villages, towns, cities, united communities, districts, regions) and their population.

Among the above territorial communities, an important place belongs to the communities of small towns of the state, which are actually natural and civilizational spheres, which carry out important social processes based on the fact that within such a community as a local community, man carries out his life cycle. Thus, it is within this framework that a person-resident, as a member of the territorial human community: a) objectively produces relevant individual, group, collective intentions, existential aspirations, needs, interests, b) goes through the process of socialization and c) acquires different levels of habit, as indicators of a person's appropriate practice in solving various important life situations that arise in everyday life.

It is small towns, which are a model and a kind of micro-copy of the most important level of human civilization – urban agglomeration, provide an opportunity within the territorial communities to properly establish: A) a system of communicative interaction between members of such a community; collaboration (cooperation) between them for the collective solution of common, and at the same time individual-collective issues of life, and B) to promote the formation of intersubjectivity (building a system of common goals) of such a human community to address strategic guidelines for existence and functioning, first, each of its members; secondly, their groups formed on various grounds (age, gender, national, religious, cultural, political, etc.); thirdly, the whole territorial human community as community, which acts as their natural collective association that can organize, ensure and guarantee the safe existence, sustainable development and stable functioning of each of its members in a collective teleologically sound communicative interaction.

A study of the historical and legal retrospective of the formation and development of small towns in Ukraine allowed us to state that: modern small towns are the result of complex interaction of many factors that influenced them, from ancient times to the present; the development or decline of small towns in Ukraine was inextricably linked with the stages and features of its history; the centuries-old statelessness and dismemberment of Ukraine creates certain difficulties for the unification of the determinants of urban creation and their typology, but at the same time they are the features that determine the diversity of their development potential.

Keywords: local self-government, Magdeburg law, small towns, towns, citizens, voivodship-starostin administrations, authority of caste self-government of burghers, starost.

Постановка проблеми. Проведення в Україні муніципальної реформи, що є невід'ємною частиною адміністративної та конституційної реформ, що структурологічно будуються по типу «мотрійки», – актуалізувало питання формування і визначення спроможності територіальних громад (далі – ТГ), що існують і функціонують в умовах місцевого самоврядування (далі – МСВ) на відповідних територіях держави в ординарному стані повсякденності в контексті здійснення феноменології самоорганізації населення. Інтенсивність та функціональні напрями муніципального реформування визначається по різних показниках, в тому числі й по рівнях МСВ, а звідси і по видам ТГ (села, селища, міста, об'єднані ТГ, райони, області) та кількості їх населення.

Серед наведених ТГ важливе місце належить ТГ малих міст держави, що фактично виступають природною та цивілізаційною сферою, в якій здійснюються важливі соціальні процеси, що базуються на тому факті, що в межах ТГ людиною здійснюється її життєвий цикл. Саме в рамках цього людиною-жителем, як членом територіальної людської спільноти:

- а) об'єктивно продукуються відповідні індивідуальні, групові, колективні інтенції, екзистенційні устремління, потреби, інтереси,
- б) здійснюється процес її соціалізації та
- в) набуття різного рівнів габітусів, як показників наявності у людини відповідної практики у вирішенні різних важливих життєвих ситуацій, що виникають у повсякденному житті.

Саме малі міста, що є зразком та своєрідною мікроскопічною копією найважливішого рівня людської цивілізації – урбаністичної агломерації, дають можливість в межах ТГ належним чином налагодити:

А) систему комунікативної взаємодії між членами такої громади, що є вітальною умовою існування людського колективу,

Б) сформувати атмосферу колаборації (співробітництва) між ними заради колективного вирішення спільних, і в той же час індивідуально-колективних питань життєдіяльності, та

В) сприяти формуванню інтерсуб'єктивності (побудові системи загальних цілей) такої людської спільноти заради вирішення стратегічних настанов існування та функціонування, по-перше, кожного з її членів; по-друге, їх груп, що формуються по різних ознаках (вікових, статевих, національних, релігійних, культурних, політичних тощо); по-третє, всієї територіальної людської спільноти як ТГ, що виступає їх природним колективним об'єднанням, що може організувати, забезпечити і гарантувати безпечне існування, сталий розвиток і стабільне функціонування кожного з його членів в умовах колективної телеологічно обґрунтованої комунікативної взаємодії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Треба зазначити, що питання ролі і значення міст, міської правової системи в становленні МСВ до сьогодні залишаються малодослідженими, причому як в загальнотеоретичному дискурсі, так і в контексті розвитку муніципального права. Разом з тим, розвиток міських ТГ та сформоване ними та їх органами місцевого самоврядування (далі – ОМСВ) міське право постають складним організаційно-нормативним та технологічно-функціональним феноменом, що має велику кількість життєвих та нормативних граней, екзистенційних проявів, організаційних форм, праксеологічних інтерпретацій та ідейно-засадничих іпостасей. Одною з таких іпостасей виступає сформована в середині міської ТГ урбаністична правова система, яка є проявом не тільки правового образу міста, але його логічним продовженням та якісно-габітусним потенціалом його подальшого розвитку і існування на протязі великого історичного відрізка часу. Двоякість урбаністичної правової системи як міської правової системи та правової системи міста пов'язана із застосуванням теорії правової системи при виявленні напрямів розвитку міського права як інституціоналізованої форми правового буття¹.

Отже, окремі аспекти цієї проблематики розкривалися у працях Р. А. Ромашова, М. І. Корнієнко, В. В. Таболіна, А. В. Корнева та ін. Крім того, концептуальне значення мають сучасні інтерпретації права та правової системи як особливих соціальних систем: С. С. Алексєєв, Р. Алексі, З. Н. Аюпова, М. Й. Байтін, О. М. Балинська, М. О. Большунов, Є. Булигін, Л. О. Гладишева, Р. Давід, Р. Дворкін, Ж. Карбоньє, Л. А. Луць, С. І. Максимов, Б. В. Малишев, О. В. Малько, М. Г. Матузов, Ю. М. Оборотов, В. В. Завальнюк, О. С. Мельничук, К. В. Горобець, Ю. В. Хижняк, Н. М. Оніщенко, Є. Л. Поцелуєв, Дж. Раз, Н. Рулан, Ю. О. Тихомиров, М. Г. Хаустова, І. Л. Честнов та ін. Важливе теоретико-прагматичне значення належить науковим дослідженням представників конституційно-

¹ Афанасьєва, М. В. (ред.) (2015). Міська правова система як відображення цілісності міського права (на прикладі деяких українських міст). *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Одеса: Юридична література, 17, 26.

правової та муніципально-правової наук, що досліджували актуальні питання формування в Україні системи місцевого самоврядування, процеси інституціоналізації територіальних громад на різних рівнях, включаючи і територіальні громади міста: М. О. Баймуратов, О. В. Батанов, М. П. Орзїх, В. Ф. Погорїлко, Ю. М. Тодика, О. Ф. Фрицький, Ю. С. Шемшученко.

Тому, **метою даної статі** виступає дослідження історико-правової ретроспективи становлення та розвитку малих міст України в контексті їх ролі і значення в цивілізаційному розвитку Української держави та її соціуму.

Виклад основного матеріалу. Виникнення міст сучасної України у історичній ретроспективі на відповідній території було насамперед пов'язано з ключовими історичними подіями. Грецька колонізація Причорномор'я, утворення Київської Русі, Галицько-Волинської держави, експансія Великого князівства Литовського, Польського королівства, Австро-Угорської та Російської імперій, створення радянської держави беззаперечно детермінували появу особливостей, котрі тією чи іншою мірою впливали на створення, становлення, зміну чи зникнення населених пунктів.

Цілком очевидно, що з плином часу одні міста розвивалися і збільшувалися як за площею, так і за кількістю населення. Інші зменшувалися, а іноді взагалі зникали з мапи внаслідок природних змін чи в результаті діяльності людини. Треті продовжують існувати століттями, мінімально піддаючись зовнішнім впливам.

Місто виникало у відповідь на певні потреби суспільства. Воно створювалось у тому вигляді, у якому найкращим чином могло задовольнити певну потребу і там, де сукупність умов найкращим чином забезпечувала його діяльність у потрібній для суспільства якості¹.

Варто погодитися із позицією А. Мозгового, що з'ясування часу виникнення міста і пройденого ним шляху розвитку необхідні для розуміння сучасних функцій міста, які значною мірою формуються під впливом історичних процесів².

Однак, складно визначити «відправну точку» з якої можна вести підрахунок років існування міста. За твердженням А. Пучкова: «Походження міста у темряві, більша частина його минулого похована або стерта так, що його неможливо відновити»³.

Групи методів дослідження в історичній урбаністиці: письмові, картографічні, топографічні, лінгвістичні, археологічні у більшості випадків не дають можливості встановити точну дату народження міста. Вона, зазвичай, є досить умовною. Особливо це стосується середніх та малих міст, які могли потрапити в літописи – основне писемне джерело, лише через декілька століть після їх існування⁴.

Із урахуванням різних етапів генези і розвитку поселень в історичній науці розрізняють поняття «утворення» і «заснування» міста. Заснування міста пов'язують з відповідним правовим актом, який фіксує початок будівництва. Заснування міста – правова категорія, утворення – історична. Зміст останньої може визначатися не лише конкретними правовими документами, але і сукупністю непрямих джерел. При цьому мають братися до уваги безперервний розвиток поселення з моменту виникнення, а також час появи його історичного центру і час поглинення ним тих поселень, які виникли раніше і первісно не входили до складу його території⁵.

Насправді, на думку деяких вчених, більш-менш вірогідну картину історії міст України з відповідними датами можна відтворити лише починаючи з XIV-XV століть, – часу надання містам локаційних привілеїв і магдебурзького права⁶.

Однак неможливо оминати й більш ранні періоди, у які, і про це з впевненістю можемо говорити, існували населені пункти з багатьма ознаками притаманними сучасному місту.

¹ Лаппо, Г. М. (1987). *Города на пути в будущее*. Москва: Мысль, 29.

² Мозговий, А. (2003). Функціональна типологія та перспективи комплексного соціально-економічного розвитку малих міст Поділля. *Управління сучасним містом*, 7-9, 177.

³ Пучков, А. (2005). *Города: от библейских времен до средневековья*. Киев: А+С, 12.

⁴ Бабюх, В. (2009). Методологічні критерії та принципи датування виникнення міст. *Регіональна історія України: Збірник наукових статей*. Київ: Інститут історії України НАН України, 3, 261.

⁵ Верменич, Я. (2011). *Історична урбаністика в Україні: теорія містознавства і методика літочислення*.

Київ: Інститут історії України НАН України; Мицик, Ю. А. (2000). Про необхідність перегляду дат заснування міст України. *Краєзнавство*, 1, 77-80; Жуковський, М. (2001). Про літочислення сільських населених пунктів Дніпропетровської області, заснованих запорозьким козацтвом. *Історія України. Маловідомі імена, події, факти: збірник статей*. Київ-Донецьк: НАН України, Інститут історії України, 16, 264-270.

⁶ Верменич, Я. (2011). *Історична урбаністика в Україні: теорія містознавства і методика літочислення*. Київ: Інститут історії України НАН України, 261.

Появу поселень на території України можемо пов'язувати з найдавнішими часами. Так, ще у IV-III тис. до н. е. жителі землеробсько-скотарських племен створювали так звані «протоміста», як кілька овалів забудови, діаметром 1-3,5 км, з двоповерховими чи одноповерховими спорудами, які утворювали вулиці та квартали в центральній частині поселення. Найбільші з них (Майданецьке, Тальянки та ін.) мали від 1600 до 2700 будівель різних типів, включаючи житлові та громадські споруди¹.

У цей же період, після переходу населення від мисливства і рибальства до землеробства і скотарства, з розвитком торгівлі починають з'являтися городища. Вони будувалися переважно у важкодоступних місцях – на високих мисах та останцях. Городища належать до часів енеоліту (трипільська культура), раннього залізного віку (скіф. період), II-ї пол. I тис. н. е., а основна частина вже до епохи Київської Русі та козацького періоду (XVI-XVIII ст.). Вони могли сягати від 0,1 до кількох сотень га. На територіях багатьох із них є залишки жител, ремісничих майстерень, господарських споруд, дерево-земляних оборонних стін, башт, укріплених в'їздів, колодязів; археологи знаходять тут різноманітні речі, які є основою для дослідження виробничої діяльності, військової справи та побуту тогочасного населення².

Спочатку появи в науці інтересу до городищ питання призначення цих пам'яток було тривалий час дискусійним. Одні дослідники вважали їх язичницькими святилищами³ інші – залишками давніх поселень⁴. У другій половині XIX ст. Д. Самоквасов навів переконливі докази існування городищ як об'єктів житлового та фортифікаційного характеру⁵.

Мешканці городищ займалися різними галузями ремесла такими як: металообробка, ювелірна справа, виробництво скла, деревообробка, ткацтво, шкіряне виробництво⁶. Також, у поселення зберігався тісний зв'язок із землеробством, існувала торгівля, у тому числі міжнародна, відбувався розвиток грошової системи⁷.

Важливим періодом становлення міст на території сучасної України стала грецька колонізація. Її заключні етапи спричинили появу на території Криму та півдня України низки поселень, які були носіями традицій, звичаїв, культури та права античного світу. Стародавні міста – поліси, анойкії

¹ Смолій, В. А. (ред.) (1997). *Історія України*. Київ: Альтернативи, 8-10.

² Кучера, М. П. (2004). Городища, давні поселення. Енциклопедія історії України. In: Смолій, В. А. (ред.) Київ: Наукова думка, 2, Г-Д. <<http://www.history.org.ua/?termin=Gorodyshcha>> (2022, лютий, 01).

³ Ходаковський, З. Д. (1819). Розыскания касательно Русской Истории. *Вестник Европы*. Москва: Университетская Типография, 107 (20), 280; Ходаковский, З. Д. (1838). Путевые записки Ходаковского. *Журнал Министерства Народного Просвещения*. СПб: Типография Императорской Академии Наук, 20 (12), 488; Погодин, М. Л. (1846). *Исследования, замечания и лекции о русской истории. Происхождение варягов-Руси. О славянах*. Москва: Университетская Типография, 2, 400-402; Срезневский, И. И. (1846). *Святилища и обряды языческого богослужения древних славян, по свидетельствам современным и преданиям*. Харьков: Университетская Типография, 35-41.

⁴ Калайдович, К. Ф. (1823). *Письма об археологических исследованиях в Рязанской губернии*. Москва: Университетская Типография, 62; Пассек, В. (1839). Курганы и городища Харьковского, Валковского и Полтавского уездов. *Русский исторический сборник*. Москва: Университетская Типография, III (2), 203; Фундуклей, И. (1848). *Обозрение могил валов и городищ Киевской губернии*. Киев: Типография Эеофила Гликсберга, 94, 113-124.

⁵ Самоквасов, Д. Я. (1873). *Древние города России. Историко-юридическое исследование*. Санкт-Петербург: Типография К. Замысловскаго; Самоквасов, Д. Я. (1878). *Историческое значение городищ. Труды III Археологического съезда в России, бывшего в Киеве в августе 1874 года*. Киев: Типография Императорского университета Св. Владимира, 1, 225-235.

⁶ Бондарець, О. В. (2006). Специфіка вивчення давньоруських городищ. *Наукові записки НаУКМА*, 49: *Теорія та історія культури*, 76-86; Колчин, Б. А. (1953). *Чёрная металлургия и металлообработка в Древней Руси (домонгольский период)*. МИА. Москва-Ленинград: Издательство АН СССР, 32; Корзухина, Г. Ф. (1954). *Русские клады IX-XIII вв.* Москва-Ленинград: Издательство АН СССР.

⁷ Макарова, Т. И. (1975). *Перегородчатые эмали Древней Руси*. Москва: Наука; Довженок, В. Й. (1961). *Землеробство Древньої Русі до середини XIII ст.* Київ: Видавництво АН УРСР; Даркевич, В. П. (1966). *Произведения западного художественного ремесла в Восточной Европе (X-XIV вв.)*. САИ. Москва: Наука, Е, 1-57; Даркевич, В. П. (1975). *Светское искусство Византии. Произведение византийского художественного ремесла в Восточной Европе X-III вв.* Москва: Искусство, 364-375, 387-411; Колчин, Б. А. (ред.) (1985). *Археология СССР с древнейших времен до средневековья: В 20 томах. Древняя Русь. Город, замок, село*. Москва: Наука, 7, 387-411; Янин, В. Л. (1956). *Денежно-весовые системы русского средневековья. Домонгольский период*. Москва: Издательство Московского университета.

та клерухії, були «особливими» утвореннями зі спеціальним статусом, власною системою органів влади та управління (самоврядування), наявністю норм, котрі визначали правила поведінки у сфері власності, судоустрою, сімейних, фінансових, міжнародних, кримінально – правових відносин¹.

На думку одного з провідних вчених-муниципалістів України М. О. Баймуратова, місцеве самоврядування, історично, у його сучасному аксіологічному і онтологічному розумінні в державно-правовій дійсності виникло саме у стародавній Греції. Міста-поліси стародавньої Еллади, а потім і Стародавньої Італії є чудовим прикладом становлення самоврядних засад у рамках міст-держав². Вони і були успішно перейняті містами-полісами, що створювались на території сучасного Криму та південного узбережжя материкової України і, очевидно, сформували той базис, який у подальшому сприяв синхронному розвитку з цивілізованим світом.

Незважаючи на випадки встановлення в окремі періоди в певних містах тиранії, у більшості, за формою правління держави Північного Причорномор'я були демократичними або аристократичними республіками³ зі сформованими інститутами безпосереднього народовладдя (вирішення найважливіших питань, затвердження рішень Ради міста Народними зборами), виборності владних органів (Ради міста), наявністю системи апарату управління (магістратури, колегії архонтів, колегії есимнетів, «батьків міста»), які проводили свою діяльність під контролем жителів відповідного населеного пункту⁴.

Економічним базисом полісів була антична форма земельної власності: існувала як державна, так і приватна земельна власність. У кожному полісі існувало своє громадянство, для отримання якого необхідно було скласти присягу на вірність колонії та її законам⁵.

Можемо стверджувати, що на території Північного Причорномор'я існували поселення від найдавніших часів, а нащадки міст – полісів продовжують існувати й сьогодні.

Територію Бахчисарая, для прикладу, було заселено понад 40 тис. років тому. Це стверджують дві виявленні тут ранньопалеолітичні стоянки. На одній з них, що на північно-східній околиці Бахчисарая – Старосілли, знайдено рештки скелету дворічної дитини⁶. Однак вперше Бахчисарай згадується в грамоті кримського хана Менглі-Гірея 1502 року після перенесення його резиденції із Солхата (зараз Старий Крим) до фортеці Кирк-Єр та заснування нової столиці Бахчисарай (палац у саду)⁷.

Перша писемна згадка про Алушту належить до VI ст. коли Південний Крим перебував під владою Візантійської імперії. Тоді на території теперішнього міста було збудовано приморську фортецю Алустон, яка захищала узбережжя від кочівників⁸.

¹ Спасский, И. Г. (1970). *Русская монетная система. Историко-нумизматический очерк*. Ленинград: Аврора; Гавриленко, О. А. (2006). *Античні держави Північного Причорномор'я: біля витоків вітчизняного права (кінець VII до н. е. – перша половина VI н. е.)*. Харків: Парус; Андреев, Ю. В. (1976). *Раннегреческий полис (Гомеровский период)*. Ленинград: Издательство Ленинградского университета; Аннерс, Э. (1994). *История европейского права*. Москва: Наука; Анохин, В. А. (1999). *История Боспора Киммерийского*. Киев: Одигитрия.

² Баймуратов, М. О. (2009). Від римських муніципій – до сучасного місцевого самоврядування. Михайло Баймуратов: право як буття вченого. *Збірник наукових праць до 55-річчя професора М.О. Баймуратова*. Київ: Логос, 68.

³ Гавриленко, О. А. (2006). *Античні держави Північного Причорномор'я: біля витоків вітчизняного права (кінець VII до н. е. – перша половина VI н. е.)*. Харків: Парус, 97.

⁴ Доманский, Я. В. (1985). *О начальном периоде существования Ольвии со Скифией. Проблемы следования Ольвии: тезисы докладов*. Парутино, 24-26; Доманский, Я. В. (1965). *О начальном периоде существования греческих городов Северного Причорноморья. Археологический сборник. Государственный Эрмитаж*. Ленинград, 7, 42-47; Чигунов, И. С. (1981). *Древнейшие государства на территории СССР: материалы и исследования. 1980 год*. Москва: Наука.

⁵ Павловская, А. И. (сост.) (1997). *Древние цивилизации. Греция. Эллинизм. Причерноморье: избранные статьи из журнала «Вестник древней истории». 1937-1997 г.г.* Москва: Ладомир, 22.

⁶ Жабелев, С. А. (1953). *Возникновение Боспорского государства. Северное Причерноморье*. Москва-Ленинград: Издательство АН СССР, 48-73; Чайковський, А. С. (ред.) (2000). *Історія держави і права України*. Київ: Юрінком Інтер.

⁷ Брюсов, А. Я. (ред.) (1955). *Советская археология*. Москва: Издательство Академии наук СССР, 24, 196.

⁸ Габлиц, К. (1803). *Географические известия, служащие к объяснению прежнего состояния нынешней Таврической губернии собранные из разных древних и средних времен писателей с тремя картами*. Санкт-Петербург: Типография Государственной медицинской коллегии, 20-21.

На місці сучасного Білгорода-Дністровського знаходилось давньогрецьке місто Тіра (давньогрец. Τύρας, лат. Тура) засноване в останні десятиліття VI ст. до н. е. вихідцями з Іонії. У IV – III ст. до н. е. простежується розквіт міста, яке укріплювалася оборонними спорудами, забудовувалася житловими та господарськими комплексами. У IV ст. до н. е. почали карбувати власну монету, розвивати широкі торгові зв'язки¹.

Залежність від Римської імперії, що розпочалася з I ст. до н. е., істотно не змінила становища міст, оскільки римляни розглядали їх як передавальні пункти у торговельних і дипломатичних зносинах з "варварським світом". Водночас такі міста як Ольвія, Тіра, Херсонес ставали невід'ємною частиною Римського світу і життя їхнього населення протягом перших століть нашої ери значною мірою залежало від імперії².

У період формування Київської Русі відносно самостійні землі та волості в економічному відношенні були слабо пов'язані між собою. Землями, як об'єднаннями волостей, на праві родинної власності, правили князі. Огляд соціального статусу та компетенції основних органів міського управління Стародавньої Русі дає підстави розглядати їх як інститути княжої влади вже на початкових етапах розвитку державності. Законодавча влада князя поширювалася практично на всі сфери міського життя (регламентувала норми співіснування, надходження податей на користь держави, відала міським земельним фондом, комунальним благоустроєм, визначала місце в міському управлінні церкви та її сановників). З часом розвитку торгівлі, у зв'язку з міграцією сільських жителів міські поселення зростали, а їхні громади ставали демократичною основою життєвого устрою міст³. Утворюються такі міста як, Переяслав – Хмельницький, Овруч, Васильків, Вишгород, Броди, Белз⁴.

На думку деяких вчених, середньовічні урбаністичні центри виникали у густозаселених місцях. У них концентрувалася військово-родова знать із територій, що оточували місто і основна частина купців та ремісників, які її обслуговували. Зростання міст значною мірою залежало від розмірів і заселеності їхніх округ-волостей, тобто від можливості вилучити із сільського господарства більше сировини, продуктів споживання і промислів. Спільним і головним для всіх варіантів містоутворення на Русі було те, що містами ставали лише ті населені пункти, де у вигляді суспільних внесків, податків, судових мит, воєнних контрибуцій концентрувався, перерозподілявся і перероблявся додатковий продукт⁵.

Статус міст Київської Русі та їх правову природу досить конкретно і системно описує Р. М. Лашенко: «Городи» з найдавніших часів в кожній землі відігравали велику і визначну роль. Це були центри у яких здавна зосереджувалося політичне, економічне і суспільне життя. Городи в Київській Русі були центрами військової організації, у яких влада здійснювала заходи по обороні краю від зовнішніх ворогів»⁶.

На сьогодні створення наскрізної класифікації і періодизації давньоруських міст наштовхується на певні труднощі, пов'язані, перш за все, з тим, що жодне з письмових джерел не дає детальної характеристики давньоруського міста. На сторінках писемних джерел давньоруські міста згадуються як "град", "город" частіше за інші категорії поселень. Літопис 1234 року говорить, що князі Данило і Василько "прия землю Галичкую и розда городы бояремь и воеводамь"⁷.

Дискусійним у науці й надалі залишається питання чи всі давньоруські гради можна вважати містами. Так, дослідник Б. Звіздецький розглядає гради як родоплемінні центри, більшість з яких

¹ Карышковский, П. О., Клейман, И. Б. (1985). *Древний город Тира*. Киев: Наукова думка.

Самойлова, Т. Л. (1988). *Тира в VI-I вв. до н. э.* Киев: Наукова думка.

² Зубар, В. М. (1996). Деякі питання історії Північного Причорномор'я наприкінці II – на початку III ст. *Український історичний журнал*, 4, 127.

³ Толочко, П. П. (1989). *Древнерусский феодальный город*. Киев: Наукова думка, 231; Боярська, З. І. (2001). *Історія держави і права України*. Київ: КНЕУ; Гончаренко, В. Г. (ред.) (1996). *Історія держави і права України*. Київ: Вентурі; Пархоменко, В. (1999). *Проблеми місцевого самоврядування в Україні 1990-х років*. Київ: Інститут демократії ім. Пилипа Орлика.

⁴ Івченко, А. (1999). *Міста України. Довідник*. Київ: Картографія, 37.

⁵ Моця, А. П. (2008). *Южная «Русская земля»*. Киев; Суми: НАН України, Інститут археології, 99, 113.

⁶ Шкабаро, В. М. (2005). Конституційно-правовий статус міста в Україні: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Київ: Національна Академія Внутрішніх Справ; Лашенко, Р. М. (1998). *Лекції по історії українського права*. Київ: Україна, 133-134.

⁷ Арістов, В. Ю. (1962). *Полное собрание русских летописей*. Ипатьевская летопись. Москва: Издательство Восточная литература, 2, 344.

поступилася містам в процесі ломки старих патріархальних відносин¹. На думку А. Кузи, при визначенні початків міста слід брати його воєнно-політичну, адміністративно-господарську, культурно-ідеологічну функції. «Справжні» міста, за його твердженням, починають існувати на Русі лише з X ст.² Він приходить до висновку щодо неможливості ототожнення усіх давньоруських градів з містами, оскільки літописці могли називати містами будь-яке укріплене поселення, не заглиблюючись у його соціально-економічну суть. Хоча самі літописці і їх сучасники знали різницю в суспільно-політичному і економічному статусі великих міст і малих містечок. У XII ст. у писемних джерелах вперше з'являється чітке протиставлення старших міст і молодших у виразі „пригород”. Отже, останні отримують офіційний правовий статус³.

Зазвичай, за часів феодального суспільства не існувало чітких меж між окремими типами поселень, однак кожний пункт мав свою основну соціальну рису, яка й визначала його належність. В епоху Київської Русі виділяють: 1) неукріплені села, де мешкали особисто вільні общинники і феодально залежні селяни; 2) укріплені двори феодалів – феодальні замки, де мешкали їхні власники, вотчинна адміністрація і челядь; 3) сторожові оборонні пункти-гради, на яких проживали різні представники військового стану; 4) міста як ремісничі, торгові, політичні та культурні центри⁴.

Питанню соціальної типології давньоруських міст приділяє увагу П. Толочко, вказуючи, що вони відрізнялися за своєю соціально-економічною структурою, характером політичного устрою, місцем у державному розвитку⁵. Однак спільним для багатьох з них, було існування народних віче на яких нерідко вирішувалось доля державних органів і посадових осіб⁶. При чому рішення таких зборів у більшому місті могло бути обов'язковим і для оточуючих населених пунктів⁷. Зазначені збори, безсумнівно, були основою для подальшого демократичного розвитку країни, дієвими формами безпосереднього народного волевиявлення.

Під час експансії монгольської імперії міста Русі зазнавали непоправних втрат. Надалі перетворення руських земель на слабо пов'язані між собою територіальні комплекси, підпорядковані різним державам, істотно позначилося на ролі і функціях міст. Зникла саме та рівновага систем «градів і пригородів», яка забезпечувала можливість інтенсивного культурного зростання. «Почалась аграризація міст, зниження освітнього і морального рівня священнослужителів, замикання аристократії на інтересах своїх сільських помість та її здичавіння»⁸. Постійні напади на міста Правобережної України накладало свій відбиток на особливості побуту городян. Місто ставало своєрідним фортифікаційним центром навколишніх сіл⁹.

Треба зазначити, що на створення, існування та розвиток міст України цього періоду впливало багато різноманітних факторів. Певна економічна активність у різних сферах створювала передумови для формування нових населених пунктів на визначених територіях. Для прикладу, на мережі старих соляних доріг виникають промислово-торгові осередки солеваріння – Самбір, Стара Сіль.

У спустошених татарськими походами українських містах і селах, як зазначав М. С. Грушевський, приймалися заходи для залюднення цих населених пунктів і піднесення підупалої торгівлі та економічного життя¹⁰. Тому князі вдаються до заселення міст німецькими

¹ Звіздецький, Б. А. (1990). Про час виникнення та соціальну типологію літописних «градів» Древлянської землі. *Український історичний журнал*, 3, 84.

² Куза, А. В. (1985). *Древнерусские города*. Древняя Русь. Город, замок. Москва: Наука, 51-58.

³ Возний, І. (2005). Історія досліджень та етапи формування давньоруських міст X-XIII ст. у межиріччі Верхнього Сирету та Середнього Дністра. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, 9, 300.

⁴ Довженок, В. Й. (1975). Про типи городищ Київської Русі. *Чтиво* <https://chtyvo.org.ua/authors/Dovzhenok_Vasyl/Pro_typu_horodysch_Kyivskoi_Rusi/> (2022, лютий, 01).

⁵ Толочко, П. П. (1989). *Древнерусский феодальный город*. Киев: Наукова думка, 169.

⁶ Погорілко, В. Ф., Фрицький, О. Ф. (ред.) (2001). *Муниципальне право України*. Київ: Юрінком Інтер, 9.

⁷ Грушевський, М. (1918). *Ілюстрована історія України*. "Десята тисяча". Київ-Львів, 44-45.

⁸ Верменич, Я. (2011). *Історична урбаністика в Україні: теорія містознавства і методика літочислення*. Київ: Інститут історії України НАН України; Попович, М. (1998). *Нарис історії культури України*. Київ: АртЕк, 135.

⁹ Верменич, Я. (2011). *Історична урбаністика в Україні: теорія містознавства і методика літочислення*. Київ: Інститут історії України НАН України, 156.

¹⁰ Шкабаро, В. М. (2005). Конституційно-правовий статус міста в Україні: *дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук*. Київ: Національна Академія Внутрішніх Справ; Грушевський, М. (1994). *Історія України-Русі. В 11 томах, 12 книгах*. Суспільно-політичний і церковний устрій і відносини в українсько-руських землях XIV-XVII віків. Київ: Наук. думка, 5, 223.

колоністами¹. Князі Галицько-Волинської держави усіяло заохочували німців до переїзду на українські землі, обіцяючи їм різні привілеї. Вважаючи місцеві порядки недосконалими, німці-колоністи для забезпечення панування повної свободи своїх дій запроваджують свої торговельно-промислові традиції та звичаї. Цим містам надавалося право на самоврядування у формі Магдебурзького права, яке вперше почало діяти в період правління Данила Галицького². Значні німецькі колонії з'явилися в Галичі, Холмі, Володимир-Волинському.

Історична оцінка Магдебурзького права досить неоднозначна. Так, М. С. Грушевський, М. Ф. Владимирський-Буданов, В. Б. Антонович вважали, що його поява не суттєво покращила економічний стан містян. Зокрема, М. С. Грушевський зазначав, що "міста (городи), які в давніших часах були центрами політичного життя, втратили тепер в нім всяке значення... Кожне місто було само для себе маленькою осібною республікою... На практиці таке відокремлене становище віддавало майже всіх міщан в повну залежність від шляхетської управи"³. Своєю чергою, В. Отамановський та П. Михайлина були переконані, що Магдебурзьке право було чужим для українських міст, які зовсім не збов'язані йому своїм існуванням⁴.

Критичні погляди на магдебурзьке право саме на сході Європи існували і на заході. Так, Р. Бартлетт доводить, що міські статuti й декрети містили «заборони на посади» для представників певних національностей і навіть на змішані шлюби. Згідно т.зв. дойтумс-параграфа (Deutschtumsparagraf), поширеного у східній Європі, на членство в гільдії могли претендувати лише особи німецького походження. «Ті ж самі сили, які спонукували англійців, померанців чи данців до більш однотипної цивілізаційної моделі, на далеких околицях могли ставати причиною появи більш явних культурних вододілів... І це не були стосунки рівних етнічних груп: це було панування і підкорення, володарювання і опір». У той час, як на більшій частині європейської території формувалася й утверджувалася єдина цивілізаційна модель з порівняно високим рівнем культурної однорідності, на периферії континенту створювався пояс розмежованих у мовному й етнічному відношенні соціумів, відбувалося змішування різних мов, культур, іноді й релігій, які часто перебували у стані протиборства⁵.

Попри існування зазначених поглядів, складно заперечувати наявність тих позитивних моментів, які стали можливими саме завдяки існуванню Магдебурзького права у містах України того часу, що істотно відрізнялося від руського чи польського. Автономність міської громади, що полягала в судовій та адміністративній незалежності від місцевих урядовців та установ, а також право приватної власності на успадковані земельні ділянки активізували підприємницьку ініціативу міщан, що було вигідно як їм самим, так і володарям міста⁶. Місто, де відносини регулювались за Магдебурзьким правом, було виразником спільних інтересів громади, котрі відчували відповідальність за долю свого міста і завдяки чому європейський контекст ставав для кожного мешканця цілком прийнятним та близьким. Ця традиція, доповнена іншими чинниками, виконувала «важливу функцію безперервності і внутрішньої логіки життя суспільства», створюючи «відчуття самодостатньої спільності»⁷.

Разом із тим, автори колективної монографії «Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку» за редакцією Ф. М. Рудич зазначають, що «Середньовічні міста з їх самоврядуванням, не закріпаченим працівником, етнічним і релігійним різноманіттям

¹ Шкабаро, В. М. (2005). Конституційно-правовий статус міста в Україні: *дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук*. Київ: Національна Академія Внутрішніх Справ; Гончаренко, В. Г. (ред.) (1996). *Історія держави та права України*. Київ: Вентурі, 56.

² Шкабаро, В. М. (2005). Конституційно-правовий статус міста в Україні: *дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук*. Київ: Національна Академія Внутрішніх Справ; Рогожин, А. Й. (ред.) (1996). *Історія держави та права України*. Київ: ІнЮре, 1, 99.

³ Грушевський, М. (1918). *Ілюстрована історія України. "Десята тисяча"*. Київ-Львів, 195.

⁴ Отамановський, В. (1958). Развитие городского строя на Украине в XIV-XVIII вв. и магдебургское право. *Вопросы истории*, 3, 133-134.

⁵ Верменич, Я. (2011). *Історична урбаністика в Україні: теорія містознавства і методика літочислення*. Київ: Інститут історії України НАН України; Бартлетт, Р. (2007). Становление Европы: экспансия, колонизация, изменения в сфере культуры 950-1350 гг. Москва: РОССПЭН, 261-264, 340.

⁶ Капраль, М. М. (2006). Функціонування органів влади Львова у XIII-XVIII ст. (нарис історії інститутів магдебурзького права). *Український історичний журнал*, 5, 111.

⁷ Дзеркало тижня (1999). 17-24 грудня <<https://zn.ua/ukr/gazeta/issue/264>> (2022, лютий, 01); Семенюк, Е. (2017). *Філософія сучасної науки і техніки: підручник*. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 22.

і терпимістю були викликом феодальній політичній роздрібненості й деспотичним формам королівсько-царської регламентації соціального життя. Міста феодальної Європи, що отримали магдебурзьке право, не були державами в державах. Їхній справжній статус був дещо іншим. Вони були острівцями громадянського суспільства в межах феодальних країн¹. Хоча в Україні Магдебурзьке право діяло не у повній мірі і у видозміненому вигляді із накладенням особливостей, що пов'язані з релігійними, етнічними та національними протистояннями, – все ж варто визнати якісні зміни, що виникли у суспільному житті, причому, саме завдяки його впливу в окремих сферах.

Від середини XIV ст. формується тип українських міст, який характеризується перетворенням їх у господарські й адміністративно-оборонні центри із зачатками власного самоврядування. Топографічну структуру цього типу міст визначали укріплені замки-фортеці, оточені ремісничо-торговими пригородами і хліборобськими поселеннями. У Великому князівстві Литовському і Королівстві Польському в основному була збережена система давньоруського розселення, але межі і радіус дії міських осередків зазнали відчутних змін. Порівняно з рівнем урбанізованості у Європі український був невисоким: приміром, на густонаселеній Волині на кожні 300 кв. км. припадало лише одне місто².

На зламі XV-XVI ст. спостерігається подальше зростання міст на українських землях. Збільшення чисельності міського населення відбувалося не тільки за рахунок природного приросту населення, а й шляхом поповнення міст селянами-втікачами. Міста ставали центрами ремесла і торгівлі³. У цей період відбувається фіксація їх правового статусу. Саме його закріплення у документах Великого князівства Литовського та Речі Посполитої дає ті відправні віхи, яких так не вистачає при висвітленні історії міст давньої Русі⁴.

Серйозною науковою (ймовірно, що у перспективі також і практичною) проблемою для вітчизняної науки є розмежування понять «місто» і «містечко». Якихось чітких критеріїв розрізнення зазначених дефініцій не існує. У джерелах XV–XVI ст. поняття «место», «замок», «город», «местечко» вживалися зазвичай як однорядкові. Так, І. Крип'якевич вважав містечком невелике поселення землеробського характеру із наявністю розвинутих ремесел, яке служило місцем торгів чи ярмарків. Застосовував він і поняття «мале місто», але виразної грані між ним і містечком не проводив. Критерієм розмежування містечок і сіл у Крип'якевича виступає характер повинностей – жителі містечок не повинні були відробляти панщину, а лише сплачувати чинш. Для містечок і міст критерій переважно кількісний – 500 дворів чи будинків⁵.

Дослідник П. Сас, своєю чергою, пропонує для розрізнення міст і містечок як соціально-економічний, так і адміністративний критерії. Міста повинні були мати принаймні кілька десятків ремісників, торговців, мешканців, які займалися промислами, а також бути важливими адміністративно-політичними центрами (зокрема повітовими). Спільною як для міст, так і для містечок була наявність оборонних укріплень⁶.

На початку XVI ст. з посиленням впливу товарно-грошових відносин на економіку феодальних міст України починається новий етап у їхньому розвитку, що пов'язаний зі значним ростом нових поселень. За підрахунками П. Саса, з кінця XV ст. до кінця 60-х рр. XVI ст. кількість міських поселень на Київщині, Брацлавщині й Волині зросла з 40 до 148. Загалом міста були приватно власницькими. Існували і великокнязівські міста. Управління в одних та інших включало дві структурні ланки – адміністративно-судовий орган влади в особі намісників, урядників, старост, що управляли містом від імені держави чи феодала і орган станового самоврядування міщан (інститут війтівства, що функціонував на звичаєвому праві). Земельні володіння світських і духовних феодалів (т. зв. юридики) вилучалися зі сфери юрисдикції воєводсько-старостинських адміністрацій, що справляло негативний вплив на економічний стан міст⁷.

¹ Рудич, Ф. М. (ред.) (2006). *Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку*. Київ: Парламентське видавництво, 8.

² Петришин, Г. (2001). Мережа історично сформованих міст Галичини як пам'ятка урбанізаційного процесу. *Історичні пам'ятки Галичини: Матеріали наук. краєзнавчої конф. (Львів, 26 жовтня 2000 р.)*. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 177.

³ Кулаковський, В. М. (ред.) (1983). *Історія городів и сел Украинской УССР. Черниговская область*. Київ: Інститут історії Академії наук УРСР, 25.

⁴ Верменич, Я. (2011). *Історична урбаністика в Україні: теорія містознавства і методика літочислення*. Київ: Інститут історії України НАН України, 261.

⁵ Крип'якевич, І. П. (1954). *Богдан Хмельницький*. Київ: Вид-во Академії Наук Української РСР, 34-39, 295-296.

⁶ Сас, П. М. (1989). *Феодальні міста України в кінці XV – 60-х роках XVI в.* Київ: Наукова думка, 25.

⁷ Там само, 26.

У XVI – початку XVII ст. становлення рентних відносин спричинило нову урбанізаційну хвилю. Дослідження інвентарів князів Острозьких (1620 р.) показали, що міста Волині часто засновувалися «на сирому корені», тобто на місці, де ще не існувало ніякого поселення. Засобом заохочення до переселень були пільги, що позначалися поняттям «воля» і означали звільнення на певний термін від податків і повинностей. Термін «воли» коливався від 12 до 20 років¹. Звідси й велика кількість поселень із складовою «воля», «слобода» (wola, lhotá, swoboda, libertavilla, Hollunge, тощо)².

Містечка приносили магнатам чи королівським старостам у 5-10 разів більший прибуток, ніж села, на базі яких вони виникали. Лише на Київщині на початку XVII ст. з'явилося близько 200 нових міст. На картах Г. Л. Боплана 1650 і 1651 рр. позначені оборонні (Urbsmunita), старі християнські міста (Urbs Antiqua Christiana), центри воєводств (Civitas primaria Palatinatum), турецькі та татарські міста (Civitas Turcicaet Tartarica), новозакладені міста (Sloboda)³. Поняттям «Urbs» згідно з тогочасними дефініціями позначалися лише ті міста, що користувалися відносно повним самоврядуванням⁴.

На середину XVII ст. в Україні, налічувалося до 1000 міст і містечок. З них на західноукраїнських землях 440, на східних – 530 (у тому числі лише у Київському воєводстві 385). Найбільшим містом був Львів (30 тис. мешканців), у Києві мешкало 15 тис. чол., у Кам'янці-Подільському – 10 тисяч. Адміністративними центрами тієї частини України, яка перебувала під владою гетьманів, були послідовно Чигирин (1648-1676 рр.), Батурин (1669-1708 рр.) та Глухів (1708-1781 рр.)⁵.

За часів існування Української козацької держави (XVII-XVIII ст.), продовжується етап становлення і розвитку міст. Територія України поділялась на полки та сотні з селами та містечками, які одночасно були військовими та адміністративно-територіальними одиницями, охоплювали не тільки козаків, а й все населення, яке проживало на їх території і користувалося військово-адміністративним самоврядуванням⁶. Міста в основному зберігали право місцевого самоврядування та за своїм статусом поділялись на магістратські та ратушні. У магістратських містах (Полтава, Переяслав, Чернігів, Київ) підтверджувалося або надавалося гетьманським управлінням та царським урядом магдебурзьке право. У ратушних містах керівництво містом здійснювалось виборними особами, хоча кандидатури пропонувалися гетьманським правлінням чи полковою старшиною.

Територія Буковини, Закарпаття та Галичини, населені пункти якої у певний період підпадали під юрисдикцію Київської держави, очевидно мали деякі спільні риси з іншими містами України. Однак, перебування цих територій у складі інших держав: Молдавське князівство, Туреччина, Угорщина, Трансільванське князівство, Австрія, Російська імперія, беззаперечно наклало свій відбиток на існування та розвиток поселень, які у той чи інший період знаходились у складі відповідної держави.

Поділ на міста і містечка поселень, що потрапили під владу Австрії було доволі умовним. Для прикладу у 1773 р. зафіксовано 187 міст і 93 містечка, а вже через рік, – фіксується 197 міст і 137 містечок. Зміна кордонів (з віднесенням низки міських поселень до Російської імперії) дає на 1776 рік цифру 311 міських поселень, але тепер серед них налічують уже 254 міста і 57 містечок. У 1780 р. зафіксовано 261 місто і 67 містечок, разом 328 міських поселень⁷. На початку XIX ст. рівень індустріалізації на цих територіях залишається вкрай низьким. Ситуація починає змінюватися з ростом промислового і залізничного будівництва вже в другій половині XIX ст. Утворюються великі залізничні вузли такі як: Станіслав, Стрий, а також нафтодобувні центри Дрогобич, Борислав.

¹ Костриця, М. (2001). *Острозький інвентар 1620 року як унікальне економіко-географічне краєзнавче джерело. Історія української географії*. Тернопіль, 2, 74-75 <<http://ukrtur.narod.ru/istoukrgeo/allpubl/spezvypusk4 /pryklgeokraz/ostrozinventar.htm>> (2022, лютий, 01).

² Долинська, М. (2006). *Історична топографія Львова XIV-XIX ст.* Львів: Львівська політехніка, 224.

³ Вавричин, М. Г., Дашкевич, Я. Р., Кришталович, У. Р. (2009). *Україна на стародавніх картах. Середина XVII – друга половина XVIII ст. Атлас репродукцій*. Київ: Картографія, 8-9.

⁴ Петришин, Т. (2006). Змінність фортифікаційного чинника в еволюції урбанізаційного процесу (на прикладі Поділля середини XVII ст.) *Історична топографія і соціотопографія України. Збірник наукових праць*. Львів, 150-161.

⁵ Вечерський, В. (2008). *Гетьманські столиці України*. Київ: Наш час, 25, 27.

⁶ Біленчук, П. Д., Кравченко, В. В., Підмогильний, М. В. (2000). *Місьцеве самоврядування в Україні (муніципальне право)*. Київ: Атіка, 21.

⁷ Петришин, Т. (2006). Карта фон Міга як джерело до містознавства Галичини. *Картографія та історія України. Збірник наукових праць*. Львів: Львівська політехніка, 5, 54.

Новим поштовхом для розвитку західноукраїнських міст стало формування мережі фінансово-кредитних установ. Однак, порівняно з іншою територією Австрії, цей край був острівком відсталості. За баченням М. Грушевського, Східна Галичина того часу – це «край найзапущеніший, найбідніший, найтемніший в усій Західній Європі; край без торгівлі, без промисловості... край, який за кількістю письменних є справжньою чорною плямою на карті Європи; край, прославлений сваволею своєї адміністрації й нечуваними «розбоями» під час виборів, здійснених вправною рукою тієї ж адміністрації, – одним словом, ославлений край злиднів, епідемії і безправності»¹.

Враховуючи велику кількість різноманітних впливів, які здійснювались на поселення України іншими державами, варто звернути увагу на існування усталених поглядів про відмінність шляхів розвитку міст не лише хронологічного, а і територіального характеру. Так, С. Роккан говорить про наявні розбіжності у містах месопотамського та єгипетського зразку. Для першого типу базовим носієм суверенітету були збори громадян, для другого – характерною ознакою, відсутність соціальної активності у міських поселеннях та наявність сильного династичного центру. Месопотамський тип превалював у великому районі від Індії до Середземномор'я і північніше – у Європі. Єгипетський має паралелі у Китаї, у кочових імперіях Центральної Азії, у деяких мусульманських державах і в Росії². Цивілізаційну відмінність західноєвропейських міст порівняно з візантійськими, мусульманськими, китайськими у інституціональному самовизначенні міської спільноти вбачає і французький історик-медієвіст Ж. Ле Гофф³.

За переконаннями М. Вебера, міська громада як масове явище відома лише Заходу, іноді Передій Азії (Сирії, Фінікії). Тому що для цього необхідні поселення з достатньо вираженим торговельно – промисловим характером при наявності таких ознак як: 1) укріплення, 2) ринок, 3) власний суд і, принаймні частково, власне право, 4) характер корпоративності пов'язаний з цим, 5) частково автономія і автокефалія, тобто управління за допомогою апарата, у створенні якого так чи інакше брали участь містяни. У повному обсязі зазначеними ознаками «міських громад», за переконанням М. Вебера, володіли далеко не всі міста середньовічного Заходу. Що стосується міст Азії, то, наскільки це відомо сьогодні, вони, за можливими одиничними виключеннями, взагалі не були «міськими громадами» або лише частково відповідали цим вимогам⁴.

На важливу особливість західноєвропейської, а відтак і вітчизняної культури звертає увагу М. Попович. Він, як і М. Вебер, вважав західноєвропейські міста корпораціями громадян як членів міської спільноти. М. Попович констатує наявність *universitas civium* – спільноти городян – і загальноміської репрезентації, які через процедуру *conjuratio* – спільної присяги членів бюргерського союзу, перетворювались на братство, сформоване на началах спільного інтересу «Вперше приналежність до міської корпорації стала визначальним чинником у соціальній позиції і затьмарила усе інше. Таке суспільство можна назвати урбаністичним»⁵.

Говорячи про поступове обмеження самоврядності міст у нові часи, М. Вебер звертає увагу, що «російські (міста) ніколи взагалі, за небагатьма виключеннями, не користувались такою свободою, як західні»⁶.

Однак, напевно не варто уніфікувати класифікацію поселень на значних територіях у тривалі періоди та погодитися з позицією Я. Верменич, за переконаннями якої, критерії «свободи» навряд чи достатні для порівнянь і зіставлень типів міст, адже в різних районах Європи виникали докорінно відмінні системи політичної влади – від конституційних республік до жорстких авторитарних режимів, до того ж більшість із них виявляла схильність до мутацій і трансформацій. Досить важко, хоча все ж можливо, вписати у цю схему розвиток українських міст, – упродовж своєї тисячолітньої історії вони випробовували на собі, переважно під зовнішнім тиском, різні елементи як «європейської», так і «азіатської» моделі⁷.

Після руйнування російською імператрицею Катериною II Запорізької Січі та ліквідації козацтва продовжується пошук оптимальної моделі управління містами, із врахуванням цілей

¹ Грушевський, М. (2002). *Із польсько-українських стосунків Галичини. Твори у 50 тт.* Львів, 1, 487.

² Роккан, С. (2006). *Города, государства и нации: пространственная модель изучения различий в развитии. Политическая наука, 4*, 48-50.

³ Ле Гофф, Ж. (2007). *Рождение Европы.* Санкт-Петербург: Александрия, 151, 170.

⁴ Вебер, М. (2001). *История хозяйства. Город.* Москва: КАНОН-пресс-Ц; Кучково поле, 350-351.

⁵ Попович, М. В. (ред.) (2006). *Проблеми теорії ментальності.* Київ: Наукова думка, 237.

⁶ Вебер, М. (2001). *История хозяйства. Город.* Москва: КАНОН-пресс-Ц; Кучково поле, 304.

⁷ Верменич, Я. (2011). *Історична урбаністика в Україні: теорія містознавства і методика літочислення.* Київ: Інститут історії України НАН України, 83.

та завдань, які стояли перед центральною владою. Зберігалось збільшення українських міст, багато з яких стають важливими політичними, промисловими та культурними центрами. Поступовий економічний розвиток обумовив виникнення самоврядних громад та оформлення їх особливого статусу шляхом надання Катериною II їм грамот – привілеїв. Під її керівництвом у містах утворюються ради з правом нормотворчої діяльності¹. Однак паралельно відбувається поступове зменшення кількості міст, що користувалися Магдебурзьким правом, яке остаточно було ліквідовано в 1834 році указом царя Миколи I в Києві.

У 1870 році, в рамках міської реформи, створюються міські думи та міські управи, як розпорядчі та виконавчі органи, – відповідно, роль органів міського самоврядування підвищувалася, відбувалося поступове розширення їх самостійності, що сприяло розвитку населених пунктів.

Будівництво залізниці, своєю чергою, також спричинило появу низки нових поселень, діяльність жителів яких, в основному, була пов'язана із забезпеченням її функціонування. З'являються такі населені пункти як Роздільна, Пологи, Сарни.

Початок ХХ століття з громадянською війною та революційними процесами об'єктивно не міг негативно не позначитися на розвитку та функціонуванні міст України. Центральній Раді, Гетьманату, Директорії, враховуючи нетривалий період керування країною, так і не вдалося концептуально визначити та розпочати реалізацію ідей їх розвитку.

У двадцять роки «концепції радянського містобудування зазнавали помітного тиску ідеологічного утопізму»². Ідеї створення гіперміст із будинками комунами та загальним побутом, створення нових міст як антитез традиційному місту, – були альтернативами «соціалістичному місту», будівництво яких почалося зі збільшенням темпів індустріалізації. На практиці, соціалістичні міста якісно відрізнялися від проєктних напрацювань. Вони «являли собою переважно мономіста з одним-двома містоутворюючими підприємствами. Хоча швидкість виникнення і зростання міст не вкладалися ні в які раціональні норми, за своїм змістом це був радше імітаційний процес. Нововиниклі міста не в змозі були повноцінно виконувати навіть функції нормального життєзабезпечення, не кажучи вже про організаційні чи культуроформуючі»³. На зазначені процеси, враховуючи особливості епохи, безумовно накладалися масова еміграція, висока смертність, репресії освіченої частини населення, що призводило до істотного послаблення міст. Переїзд великої частини сільського населення до них, у результаті розкуркулювання та колективізації, об'єктивно і суттєво знижував загальний культурний рівень містян, посилював процес атомізації суспільства та підвищення соціальної анемії.

Радянська влада, реалізуючи ідеї єдиної провладної партії на початкових етапах, намагалася визначити статус та найменування населених пунктів із застосуванням їх історичних назв. Так, Інструкцією про порядок перечислення залюднених пунктів до розряду міських або сільських осель, затвердженої постановою ВУЦВК та РНК 16 квітня 1924 року, було чітко розмежовано поняття місто та містечко. Поселення відносились до розряду міських постановою ВУЦВК за клопотаннями Губвиконкомів, при умові проживання у них не менше як трьох тисяч мешканців. Однак статус міста могли отримати населені пункти, де проживало понад 10 тисяч осіб на чолі з «Міськрадою» [89]. У Постанові Президії ЦВК СРСР, прийнятою в серпні 1930 року «Про реорганізацію роботи міських Рад», з'являється поділ міст на міста районного, обласного й республіканського підпорядкування, який за незначними відмінностями (30 грудня 1956 року приймається «Порядок віднесення населених пунктів до категорій міст, селищ міського типу і робітничих селищ Української РСР», затверджений Указом Президії Верховної Ради УРСР, у 1965 році виключається словосполучення «робітничі селища») залишається актуальним й сьогодні у редакції, визначеній Положенням про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою Української РСР, затвердженим Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 12 березня 1981 року зі змінами і доповненнями, внесеними Законом України 24 травня 2012 року. З того часу, питання врегулювання правового статусу міст України (окрім Києва) та малих міст, зокрема, залишається неврегульованим.

Разом із тим, треба наголосити на тому, що критерії віднесення населених пунктів до міських у радянський період були досить умовними. Форсована індустріалізація призводила до збільшення

¹ Кіселичник, В. (1996). Про надання українським містам у XIV-XVII ст. магдебурзького права. *Право України*, 9, 84.

² Верменич, Я. (2011). *Історична урбаністика в Україні: теорія містознавства і методика літочислення*. Київ: Інститут історії України НАН України, 211.

³ Там само.

міського населення і у той же час, через нестачу фінансування, складну криміногенну ситуацію, постійний дефіцит не могла забезпечити бодай мінімальну модернізацію соціальної сфери. Житлове будівництво явно відставало від промислового. Новостворені міста, особливо у Донбаському регіоні, скоріше ставали додатком промислових підприємств, мешканці яких не мали нормальних умов для життя.

Складно не погодитися із позицією дослідника В. Вечерського, за твердженням якого, тоталітарний режим ліквідував в Україні європейське розуміння міста, як самоврядної спільноти людей, пов'язаних суто міськими видами діяльності й відповідними традиціями. Натомість утвердилося азіатське розуміння міста як державної власності, місця концентрації певних державних функцій (військово-адміністративної, фінансової, виробничої, ідеологічної тощо), де населення є чимось другорядним, що може бути при потребі замінене, переміщене, скорочене чи збільшене, а для цього, – жорстко прикріплене до місця праці й проживання і контрольоване системою. Місто в СРСР, на його думку, не було самоврядною спільнотою і не мало можливостей саморозвитку; воно було не суб'єктом, а лише об'єктом скерованих управлінських дій, які у підсумку породжували містобудівні диспропорції і хаос. Наслідком цього стала дегуманізація міського середовища, зниження його інформаційного й культурного потенціалу, варварське ставлення до історичної спадщини¹.

Після остаточного звільнення території України від фашистських військ у 1944 році, незважаючи на численні людські та матеріальні втрати, існувала гостра необхідність відбудувати країну. Завдання по відновленню промисловості, в основному, покладалося на міста. Збільшувалася кількість міського населення. У зв'язку із розробкою нових титанових, залізно-рудних, вугільних басейнів, будівництвом електростанцій будуються такі міста як: Вільногірськ, Першотравенськ, Вугледар, Світлодарськ, Енергоград, Дніпрорудне, Докучаєвськ, Шахтарськ. Водночас, новостворені населені пункти, без диверсифікації видів зайнятості, із відсутністю комунікативної культури, фактично були великими робітничими поселеннями і напевно ще довго не матимуть змоги сформувати життєздатне міське середовище.

Станом на 1990 рік Україна мала 436 міст, з них близько $\frac{3}{4}$ із кількістю населення менше 50 000 та 925 селищ міського типу. Міське населення складало понад 67 відсотків².

Після проголошення Україною незалежності, з початком переходу від планово-розподільчої до ринкової економіки, відбувається різкий спад виробництва. Загальноекономічна ситуація 1990-х початку 2000-х років негативно позначилася на функціонуванні міст. Особливо постраждали мономіста, у яких містоутворюючі підприємства переживали не найкращі часи. Переїзд жителів до регіональних центрів, столиці або виїзд на заробітки за кордон стали масовими явищами. Для подолання кризових проявів та розв'язання проблем безробіття держава запроваджує спеціальні економічні зони та впроваджує території пріоритетного розвитку, що, принаймні на деякий час, дозволяє пом'якшити негативні наслідки. Однак процеси приватизації, відсутність правонаступництва влади, повна відсутність структурної організації громадянського суспільства, недофінансування місцевих бюджетів, відсутність якісного нормативного регулювання, – призводило і продовжує призводити до погляду на місто, як на об'єкт швидкого збагачення за рахунок продажу комунальної власності чи спонуканню до інших руйнуючих дій, таких, наприклад, як стихійна забудова.

Висновки. Резюмуючи, необхідно наголосити на тому, що, напевно, жоден управлінець, науковець, чи фахівець сьогодні не мають однозначної відповіді на питання як та яким чином вирішити успадковані проблеми, задля функціонування міста як якісного та комфортного простору.

Разом з тим, в процесі пошуку оптимальних відповідей на це питання треба розуміти, що:

– сучасні міста є результатом складної взаємодії багатьох чинників, що справляли на них вплив, починаючи від найдавніших часів до сьогодення;

– розвиток чи занепад міст в Україні був нерозривно пов'язаний з етапами та особливостями її історії;

– багатівікова бездержавність та розчленування України створює певні труднощі для уніфікації детермінантів створення міст та їх типології, але й водночас є тими особливостями, які обумовлюють різноманітність потенціалу їхнього розвитку.

¹ Вечерський, В. (2003). *Спадщина містобудування України: Теорія і практика історико-містобудівних пам'яток охоронних досліджень населених місць*. Київ: НДІТІАМ, 10-12.

² Збірник матеріалів про шляхи реалізації адміністративно-територіальної реформи в Україні (2005). *Реформа для людини*. Київ: Геопринт, 69-70.

References:

1. Afanasieva, M. V. (ed.) (2015). Miska pravova systema yak vidobrazhennya tsilisnosti miskoho prava (na prykladi deyakykh ukrayinskykh mist) [Urban legal system as a reflection of the integrity of city law (on the example of some Ukrainian cities)]. *Naukovi pratsi Natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademiya»* [Scientific works of the National University "Odessa Law Academy"]. Odessa: Legal Literature, 17, 25-69. <<http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/7378/Oborotov%20Zaval%20Meln%20Gorob%20Khi%20nauk%20pr%2017.pdf?sequence=1&isAllowed=y>> (2022, February, 01). [in Ukrainian].
2. Lappo, G. M. (1987). *Goroda na puti v budushcheye* [Cities on the way to the future]. Moscow: Thought. [in Russian].
3. Mozhoviy, A. (2003). Funktsionalna typolohiya ta perspektyvy kompleksnoho sotsialno-ekonomichnoho rozvytku malykh mist Podillya [Functional typology and prospects of complex socio-economic development of small towns of Podillya]. *Upravlinnya suchasnym mistom* [Management of the modern city], 7-9, 176-181. [in Ukrainian].
4. Puchkov, A. (2005). *Goroda: ot bibleyskikh vremen do srednevekova* [Cities: from biblical times to the Middle Ages]. Kyiv: A+C. [in Russian].
5. Babyukh, V. (2009). Metodolohichni kryteriyi ta pryntsyipy datuvannya vynyknennya mist [Methodological criteria and principles of dating of cities]. *Rehionalna istoriya Ukrayiny: Zbirnyk naukovykh statey* [Regional History of Ukraine: Collection of Scientific Articles]. Kyiv: Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine, 3, 261-272. [in Ukrainian].
6. Vermenich, J. (2011). *Istorychna urbanistyka v Ukrayini: teoriya mistoznavstva i metodyka litochyslennya* [Historical urbanism in Ukraine: the theory of urban planning and methods of chronology]. Kyiv: Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine. [in Ukrainian].
7. Mytsyk, Yu. A. (2000). Pro neobkhdnist perehlyadu dat zasnuvannya mist Ukrayiny [On the need to revise the founding dates of Ukrainian cities]. *Krayeznavstvo* [Local lore], 1, 77-80. [in Ukrainian].
8. Zhukovskiy, M. (2001). Pro litochyslennya silskykh naselenykh punktiv Dnipropetrovskoyi oblasti, zasnovanykh zaporozkym kozatstvom. Istoriya Ukrayiny [On the chronology of rural settlements of Dnipropetrovsk region, founded by the Zaporozhian Cossacks. History of Ukraine]. *Malovidomi imena, podiyi, fakty: zbirnyk statey* [Little-known names, events, facts: a collection of articles]. Kyiv-Donetsk: National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of History of Ukraine, 16, 264-270. [in Ukrainian].
9. Smoliiy, V. A. (ed.) (1997). *History of Ukraine*. Kyiv: Alternatives. [in Ukrainian].
10. Kuchera, M. P. (2004). Horodyshcha, davni poselennya [Mounds, ancient settlements]. In: Smoliiy, V. A. (ed.) *Entsyklopediya istoriyi Ukrayiny* [Encyclopedia of the History of Ukraine]. Kyiv: Naukova Dumka, 2, G-D. <<http://www.history.org.ua/?termin=Gorodyshcha>> (2022, February, 01). [in Ukrainian].
11. Khodakovskiy, Z. D. (1819). Rozyskaniya kasatelno Russkoy Istorii [Searches concerning Russian History]. *Vestnik Yevropy* [Bulletin of Europe]. Moscow: University Typography, 107 (20), 280. [in Russian].
12. Khodakovskiy, Z. D. (1838). Putevyeye zapiski Khodakovskogo [Travel notes of Khodakovsky]. *Zhurnal Ministerstva Narodnogo Prosveshcheniya* [Journal of the Ministry of Public Education]. St. Petersburg: Printing house of the Imperial Academy of Sciences, 20 (12), 488. [in Russian].
13. Pogodin, M. L. (1846). *Issledovaniya, zamechaniya i leksii o russkoy istorii. Proiskhozhdeniye varyagov-Rusi. O slovyanakh* [Studies, remarks and lectures on Russian history. The origin of the Varangians-Rus. About slovak]. Moscow: University Typography, 2, 400-402. [in Russian].
14. Sreznevsky, I. I. (1846). *Svyatilishcha i obryady yazycheskogo bogosluzheniya drevnikh slavyan, po svidetelstvam sovremennym i predaniyam* [Sanctuaries and rituals of pagan worship of the ancient Slavs, according to modern evidence and legends]. Kharkiv: University Printing House, 35-41. [in Russian].
15. Kalaidovich, K. F. (1823). *Pisma ob arkhologicheskikh issledovaniyakh v Ryazanskoy gubernii* [Letters on archaeological research in the Ryazan province]. Moscow: University Typography, 62. [in Russian].
16. Passek, W. (1839). *Kurgany i gorodishcha Khar'kovskogo, Valkovskogo i Poltavskogo uyezdov. Russkiy istoricheskiy sbornik* [Burial mounds and settlements of Kharkov, Valkovsky and Poltava counties. Russian historical collection]. Moscow: University Typography, III (2), 203. [in Russian].
17. Fundukley, I. (1848). *Obozreniye mogil valov i gorodishch Kiyevskoy gubernii* [Review of the graves of the ramparts and settlements of the Kiev province]. Kiev: Eeophil Gliksberg Printing House, 94, 113-124. [in Russian].
18. Samokvasov, D. Ya. (1873). *Drevniye goroda Rossii. Istoriko-yuridicheskoye issledovaniye* [Ancient cities of Russia. Historical and legal research]. St. Petersburg: Printing house of K. Zamyslovsky. [in Russian].
19. Samokvasov, D. Ya. (1878). *Istoricheskoye znacheniyе gorodishch. Trudy III Arkheologicheskogo syezda v Rossii, byvshego v Kiyeve v avguste 1874 goda* [The historical significance of the settlements. Proceedings of the III Archaeological Congress in Russia, which was in Kiev in August 1874]. Kiev: Printing House of the Imperial University of St. Vladimir, 1, 225-235. [in Russian].
20. Bondarets, OV (2006). Spetsyfika vyvchennya davn'oruskykh horodysch. [The specifics of the study of ancient settlements]. *Naukovi zapysky NaUKMA: Teoriya ta istoriya kultury* [Scientific Notes of NaUKMA:

- Theory and History of Culture], 49, 76-86. <<http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/7682?show=full>> (2022, February, 01). [in Ukrainian].
21. Kolchin, B. A. (1953). *Chornaya metallurgiya i metalloobrobka v Drevney Rusi (domongolskiy period)*. MIA [Ferrous metallurgy and metalworking in Ancient Russia (pre-Mongolian period). MIA]. Moscow-Leningrad: Publishing House of the Academy of Sciences of the USSR, 32. [in Russian].
 22. Korzukhina, G. F. (1954). *Russkiye klady IX-XIII vv.* [Russian treasures of the 9th-13th centuries]. Moscow-Leningrad: Publishing House of the Academy of Sciences of the USSR. [in Russian].
 23. Makarova, T. I. (1975). *Peregorodchatyye emali Drevney Rusi* [Cloisonne enamels of Ancient Russia]. Moscow: Science. [in Russian].
 24. Dovzhenok, VY (1961). *Zemlerobstvo Drevnoyi Rusi do seredyny XIII st.* [Agriculture of Ancient Russia until the middle of the XIII century]. Kyiv: Publishing House of the USSR Academy of Sciences. [in Ukrainian].
 25. Darkevich, V. P. (1966). *Proizvedeniya zapadnogo khudozhestvennogo remesla v Vostochnoy Yevrope (X-XIV vv.)* [Works of Western art craft in Eastern Europe (X-XIV centuries). AIS]. Moscow: Science, E, 1-57. [in Russian].
 26. Darkevich, V. P. (1975). *Secular art of Byzantium. A work of Byzantine art craft in Eastern Europe in the 10th-3rd centuries* [Secular art of Byzantium. A work of Byzantine art craft in Eastern Europe in the 10th-3rd centuries]. Moscow: Art. [in Russian].
 27. Kolchin, B. A. (ed.) (1985). *Arkheologiya SSSR s drevneyshikh vremen do srednevekovya: V 20 tomakh. Drevnyaya Rus. Gorod, zamok, selo* [Archeology of the USSR from ancient times to the Middle Ages: In 20 volumes. Ancient Russia. City, castle, village]. Moscow: Science, 7, 387-411. [in Russian].
 28. Yanin, V. L. (1956). *Denezhno-vesovyye sistemy russkogo srednevekovya. Domongolskiy period* [Monetary and weight systems of the Russian Middle Ages. pre-Mongol period]. Moscow: Moscow University Press. [in Russian].
 29. Spassky, I. G. (1970). *Russkaya monetnaya sistema. Istoriko-numizmaticheskiy ocherk* [Russian monetary system. Historical and numismatic essay]. Leningrad: Aurora. [in Russian].
 30. Havrylenko, O. A. (2006). *Antychni derzhavy Pivnichnoho Prychornomorya: bilya vytokiv vitchyznyanoho prava (kinets VII do n. e. – persha polovyna VI n. e.)* [Ancient states of the Northern Black Sea region: at the origins of domestic law (end of VII BC – first half of VI AD)]. Kharkiv: Parus. [in Ukrainian].
 31. Andreev, Yu. V. (1976). *Rannegrecheskyy polis (Gomerovskiy period)* [Early Greek policy (Homeric period)]. Leningrad: Leningrad University Press. [in Russian].
 32. Anners, E. (1994). *Istoriya yevropeyskogo prava* [History of European law]. Moscow: Science. [in Russian].
 33. Anokhin, V. A. (1999). *Istoriya Bospora Kimmeriyskogo* [History of the Cimmerian Bosphorus]. Kiev: Hodegetria. [in Russian].
 34. Baimuratov, M. O. (2009). Vid rymsskykh munitsyipyi – do suchasnoho mistsevoho samovryaduvannya. [From Roman municipalities to modern local government]. *Mykhaylo Baymuratov: pravo yak buttya vchenoho. Zbirnyk naukovykh prats do 55-richchya profesora M.O. Baymuratova* [Mikhail Baimuratov: law as a scientist. Collection of scientific works dedicated to the 55th anniversary of Professor M. O. Baimuratov]. Kyiv: Logos, 67-84. [in Ukrainian].
 35. Domansky, Ya. V. (1985). O nachalnom periode sushchestvovaniya Olvii so Skifiyey [On the initial period of the existence of Olbia with Scythia]. *Problemy sledovaniya Olvii: tezisy dokladov. Parutino* [Problems following Olbia: abstracts. Parutino], 24-26. [in Russian].
 36. Domansky, Ya. V. (1965). O nachalnom periode sushchestvovaniya grecheskikh gorodov Severnogo Prichornomorya [On the initial period of the existence of the Greek cities of the Northern Black Sea region]. *Arkheologicheskyy sbornik. Gosudarstvennyy Ermitazh. Leningrad* [Archaeological collection. State Hermitage. Leningrad], 7, 42-47. [in Russian].
 37. Chigunov, I. S. (1981). *Drevneyshiye gosudarstva na territorii SSSR: materialy i issledovaniya 1980 god* [The most ancient states on the territory of the USSR: materials and research 1980]. Moscow: Science. [in Russian].
 38. Pavlovskaya, A. I. (comp.) (1997). *Drevniye tsivilizatsii. Gretsiya. Ellinizm. Prichernomor'ye: izbrannyye stati iz zhurnala «Vestnik drevney istorii». 1937-1997* [Ancient civilizations. Greece. Hellenism. Black Sea region: selected articles from the journal "Bulletin of Ancient History". 1937-1997]. Moscow: Ladomir. [in Russian].
 39. Zhabelev, S. A. (1953). *Vozniknoveniye Bosporskogo gosudarstva* [The emergence of the Bosphorus state. Northern Black Sea region]. Moscow-Leningrad: Publishing House of the Academy of Sciences of the USSR, 48-73. [in Russian].
 40. Chaykovskiy, A. S. (ed.) (2000). *Istoriya derzhavy i prava Ukrayiny* [History of the state and law of Ukraine]. Kyiv: Yurinkom Inter. [in Ukrainian].
 41. Bryusov, A. Ya. (ed.) (1955). *Sovetskaya arkheologiya* [Soviet archeology]. Moscow: Publishing House of the Academy of Sciences of the USSR, 24. [in Russian].
 42. Gablitz, K. (1803). *Geographical information that serves to explain the former state of the current Tauride province, collected from different ancient and middle times by writers with three maps* [Geographical

- information that serves to explain the former state of the current Tauride province, collected from different ancient and middle times by writers with three maps]. St. Petersburg: Printing house of the State Medical College. [in Russian].
43. Karyshkovsky, P. O., Kleiman, I. B. (1985). *Drevniy gorod Tira* [The ancient city of Thira]. Kiev: Naukova Dumka. [in Russian].
 44. Samoilo, T. L. (1988). *Tira v VI-I vv. do n. e.* [Tyra in the VI-I centuries. BC e]. Kiev: Naukova Dumka. [in Russian].
 45. Zubar, VM (1996). Deyaki pytannya istoriyi Pivnichnoho Prychornomorya naprykintsi II – na pochatku III st. [Some questions of the history of the Northern Black Sea coast in the late II – early III centuries]. *Ukrayinskyy istorychnyy zhurnal* [Ukrainian Historical Journal], 4, 115-123. [in Ukrainian].
 46. Tolochko, P. P. (1989). *Drevnerusskiy feodalnyy gorod* [Old Russian feudal city]. Kiev: Naukova Dumka. [in Russian].
 47. Boyarskaya, Z. I. (2001). *Istoriya derzhavy i prava Ukrayiny* [History of the state and law of Ukraine]. Kyiv: KNEU. [in Ukrainian].
 48. Honcharenko, V. H. (ed.) (1996). *Istoriya derzhavy i prava Ukrayiny* [History of the state and law of Ukraine]. Kyiv: Venturi. [in Ukrainian].
 49. Parkhomenko, V. (1999). *Problemy mistsevoho samovryaduvannya v Ukrayini 1990-kh rokiv* [Problems of local self-government in Ukraine in the 1990s]. Kyiv: Institute of Democracy. Philip Orlik. [in Ukrainian].
 50. Ivchenko, A. (1999). *Mista Ukrayiny. Dovidnyk* [Cities of Ukraine. Directory]. Kyiv: Cartography. [in Ukrainian].
 51. Mocia, A. P. (2008). *Yuzhnaya «Russkaya zemlya»* [Southern "Russian land"]. Kyiv; Sumi: National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Archeology. [in Russian].
 52. Schkabar, W. M. (2005). Konstyutsiyno-pravovyy status mista v Ukrayini [Constitutional and legal status of the city in Ukraine]: *dysertatsiya na zdobuttya naukovoho stupenya kandydata yurydychnykh nauk* [dissertation for the degree of Candidate of Law]. Kyiv: National Academy of Internal Affairs. [in Ukrainian].
 53. Lashchenko, R. M. (1998). *Lektsiyi po istoriyi ukrayinskoho prava* [Lectures on the history of Ukrainian law]. Kyiv, Ukraine. [in Ukrainian].
 54. Aristov, V. Yu. (1962). *Polnoye sobraniye russkikh letopisey. Ipatyevskaya letopis* [Complete collection of Russian chronicles. Ipatiev Chronicle]. Moscow: Oriental Literature Publishing House, 2. [in Russian].
 55. Zvizdetsky, B. A. (1990). Pro chas vynyknennya ta sotsial'nu typolohiyu litopysnykh «hradiv» Drevlyanskoyi zemli [On the time of origin and social typology of chronicle "hail" of Drevly land]. *Ukrayinskyy istorychnyy zhurnal* [Ukrainian Historical Journal], 3, 83-85. [in Ukrainian].
 56. Kuza, A. V. (1985). *Drevnerusskiye goroda. Drevnyaya Rus. Gorod, zamok* [Ancient Russian cities. Ancient Russia. City, castle]. Moscow: Nauka. [in Russian].
 57. Voznyy, I. (2005). Istoriya doslidzhen ta etapy formuvannya davnoruskykh mist X-XIII st. u mezhyrichchi Verkhnoho Syretu ta Serednoho Dnistra [History of research and stages of formation of ancient Russian cities of the X-XIII centuries. in the interfluvium of the Upper Siret and the Middle Dniester]. *Materialy i doslidzhennya z arkeolohiyi Prykarpattya i Volyni* [Materials and research on the archeology of Prykarpattia and Volyn], 9, 297-323. [in Ukrainian].
 58. Dovzhenok, V. Y. (1975). Pro typy horodyshch Kyivskoyi Rusi [About the types of settlements of Kievan Rus]. *Chytyvo* [Reading] <https://chtyvo.org.ua/authors/Dovzhenok_Vasyl/Pro_typy_horodyshch_Kyivskoi_Rusi/> (2022, February, 01). [in Ukrainian].
 59. Pohorilko, V. F., Frytsky, O. F. (ed.) (2001). *Munitsypalne pravo Ukrayiny* [Municipal law of Ukraine]. Kyiv: Yurinkom Inter. [in Ukrainian].
 60. Hrushevsky, M. (1918). *Ilyustrovana istoriya Ukrayiny. "Desyata tysyacha"* [Illustrated history of Ukraine. "Tenth Thousand"]. Kyiv-Lviv. [in Ukrainian].
 61. Popovich, M. (1998). *Narys istoriyi kultury Ukrayiny* [Essay on the history of culture of Ukraine]. Kyiv: ArtEk. [in Ukrainian].
 62. Hrushevskiy, M. (1994). *Istoriya Ukrayiny-Rusi. V 11 tomakh, 12 knyhakh. Suspilno-politychnyy i tserkovnyy ustroy i vidnosyny v ukrayinsko-ruskykh zemlyakh XIV-XVII vikiv* [History of Ukraine-Russia. In 11 volumes, 12 books. Socio-political and ecclesiastical system and relations in the Ukrainian-Russian lands of the XIV-XVII centuries]. Kyiv: Naukova Dumka, 5. [in Ukrainian].
 63. Honcharenko, V. H. (ed.) (1996). *Istoriya derzhavy ta prava Ukrayiny* [History of the state and law of Ukraine]. Kyiv: Venturi. [in Ukrainian].
 64. Rogozhin, A. Y. (ed.) (1996). *Istoriya derzhavy ta prava Ukrayiny* [History of the state and law of Ukraine]. Kyiv: InYure, 1. [in Ukrainian].
 65. Otamanovskiy, V. (1958). Razvitiye gorodskogo stroya na Ukraine v XIV-XVIII vv. i magdeburgskoye pravo [The development of the urban system in Ukraine in the 14th-18th centuries. and Magdeburg law]. *Voprosy istorii* [Questions of history], 3, 122-135. [in Russian].
 66. Mikhailina, P. V. (1971). *Mista Ukrayiny v period feodalizmu (Do pytannya pro stanovlennya mist v umovakh inozemnoho ponevolennya v kintsi KHVI – pershiy polovyni XVII st.)* [Cities of Ukraine in the period

- of feudalism (On the question of the formation of cities in terms of foreign enslavement in the late sixteenth – first half of the XVII century)]. Chernivtsi: BSCU. [in Ukrainian].
67. Bartlett, R. (2007). *Stanovleniye Yevropy: ekspansiya, kolonizatsiya, izmeneniya v sfere kultury 950-1350 gg* [Formation of Europe: expansion, colonization, changes in the sphere of culture 950-1350]. Moscow: ROSSPEN. [in Russian].
68. Kapral', M. M. (2006). Funktsionuvannya orhaniv vlady Lvova u XIII-XVIII st. (narys istoriyi instytutiv magdeburzkoho prava) [Functioning of Lviv authorities in the XIII-XVIII centuries. (essay on the history of the institutions of Magdeburg law)]. *Ukrayinskyy istorychnyy zhurnal* [Ukrainian Historical Journal], 5, 111-130. [in Ukrainian].
69. Dzerkalo tyzhnya (1999) [Mirror of the Week (1999)]. 17-24 hrudnya [December 17-24] <<https://zn.ua/ukr/gazeta/issue/264>> (2022, February, 01). [in Ukrainian].
70. Semenyuk, E. (2017). *Filosofiya suchasnoyi nauky i tekhniky: pidruchnyk* [Philosophy of modern science and technology: a textbook]. Lviv: Ivan Franko Lviv National University. [in Ukrainian].
71. Rudych, F. M. (ed.) (2006). *Hromadyanske suspilstvo v suchasniy Ukraini: spetsyfika stanovlennya, tendentsiyi rozvytku* [Civil society in modern Ukraine: the specifics of formation, development trends]. Kyiv: Parliamentary Publishing House. [in Ukrainian].
72. Petrishin, G. (2001). The network of historically formed cities of Galicia as a monument of the urbanization process. Historical monuments of Galicia: Materials of sciences. local lore conference (Lviv, October 26, 2000) Lviv: Publishing House. center of Ivan Franko Lviv National University, 173-186. [in Ukrainian].
73. Kulakovskiy, V. M. (ed.) (1983). *Istoriya gorodov i sel Ukrainskoy USSR. Chernigovskaya oblast* [History of cities and villages of the Ukrainian Ukrainian SSR. Chernihiv region]. Kiev: Institute of History of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR. [in Russian].
74. Krypyakevych, I. P. (1954). *Bohdan Khmelnytskyi* [Bogdan Khmelnitsky]. Kyiv: Publishing House of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR. [in Ukrainian].
75. Sas, P. M. (1989). *Feodalniye horoda Ukrainy v kontse XV – 60-kh godakh XVI v.* [Feudal cities of Ukraine at the end of the 15th – 60s of the 16th century]. Kiev: Science thought. [in Ukrainian].
76. Kostytsya, M. (2001). Ostrozkiy inventar 1620 roku yak unikalne ekonomiko-heohrafichne krayeznavche dzherelo [Ostroh inventory of 1620 as a unique economic and geographical local lore source]. *Istoriya ukrayinskoyi heohrafiyi* [History of Ukrainian geography]. Ternopil, 2 <<http://ukr-tur.narod.ru/istoukrgeo/allpubl/spezhvypusk4/pryklgeokraz/ostrozinventar.htm>> (2022, February, 01). [in Ukrainian].
77. Dolynska, M. (2006). *Istorychna topohrafiya Lvova XIV-XIX st.* [Historical topography of Lviv of the XIV-XIX centuries]. Lviv: Lviv Polytechnic. [in Ukrainian].
78. Vavrychyn, M. G., Dashkevich, Ya. R., Krishtalovich, U. R. (2009). *Ukrayina na starodavnikh kartakh. Seredyna XVII – druha polovyna XVIII st. Atlas reproduktsiy* [Ukraine on ancient maps. The middle of the seventeenth – the second half of the eighteenth century. Atlas of reproductions]. Kyiv: Cartography. [in Ukrainian].
79. Petryshyn, T. (2006). *Zminnost fortyfikatsiynoho chynnyka v evolyutsiyi urbanizatsiynoho protsesu (na prykladi Podillya seredyny XVII st.) Istorychna topohrafiya i sotsiotopohrafiya Ukrainy. Zbirnyk naukovykh prats* [Variability of the fortification factor in the evolution of the urbanization process (on the example of Podillya in the middle of the XVII century) Historical topography and socio-topography of Ukraine. Collection of scientific works]. Lviv, 150-161. [in Ukrainian].
80. Vecherskiy, V. (2008). *Hetmanski stolytsi Ukrainy* [Hetman capitals of Ukraine]. Kyiv: Our time. [in Ukrainian].
81. Bilenchuk, P. D., Kravchenko, V. V., Pidmohylny, M. V. (2000). *Mistseve samovryaduvannya v Ukraini (munitsypalne pravo)* [Local self-government in Ukraine (municipal law)]. Kyiv: Attica. [in Ukrainian].
82. Petrishin, G. (2006). Karta fon Miha yak dzherelo do mistoznavstva Halychyny [Map of von Mig as a source for urban planning in Galicia]. *Kartohrafiya ta istoriya Ukrainy. Zbirnyk naukovykh prats* [Cartography and history of Ukraine. Collection of scientific works]. Lviv: Lviv Polytechnic, 5. [in Ukrainian].
83. Hrushevsky, M. (2002). *Iz polsko-ukrayinskykh stosunkiv Halychyny. Tvory u 50 tt.* [From Polish-Ukrainian relations in Galicia. Works in 50 volumes]. Lviv, 1, 485-527. [in Ukrainian].
84. Rokkan, S. (2006). Goroda, gosudarstva i natsii: prostranstvennaya model izucheniya razlichiy v razvitii [Cities, States, and Nations: A Spatial Model for the Study of Developmental Differences]. *Politicheskaya nauka* [Political science], 4, 46-72. [in Russian].
85. Le Goff, J. (2007). *Rozhdeniye Yevropy* [Birth of Europe]. St. Petersburg: Alexandria. [in Russian].
86. Weber, M. (2001). *Istoriya khozyaystva. Gorod* [Economy history. Town]. Moscow: KANON-press-C; Kuchkovo field. [in Russian].
87. Popovich, M. V. (ed.) (2006). *Problemy teorii mentalnosti* [Problems of the theory of mentality]. Kyiv: Scientific opinion. [in Ukrainian].
88. Kiselychnyk, V. (1996). Pro nadannya ukrayinskym mistam u XIV-XVII st. mahdeburzkoho prava [On granting Ukrainian cities in the XIV-XVII centuries. Magdeburg law]. *Pravo Ukrainy* [Law of Ukraine], 9, 82-84. [in Ukrainian].

89. Narodnyy komisariat yustytsiyi (1924) [People's Commissariat of Justice (1924)]. *Zbirnyk zakonen ta rozporjadzhen robotnycho-selyanskoho uryadu Ukrayiny za 1924 rik* [Collection of laws and orders of the workers 'and peasants' government of Ukraine for 1924]. Kharkiv: UVO Printing House named after M. Frunze [in Ukrainian].
90. Vecherskiy, V. (2003). *Spadshchyna mistobuduvannya Ukrayiny: Teoriya i praktyka istoryko-mistobudivnykh pamyatkookhoronnykh doslidzhen naselenykh mist* [Heritage of urban planning of Ukraine: Theory and practice of historical and urban monument protection research of settlements]. Kyiv: NDITIAM. [in Ukrainian].
91. Zbirnyk materialiv pro shlyakhy realizatsiyi administratyvno-terytorial'noyi reformy v Ukrayini (2005). [Collection of materials on ways to implement administrative-territorial reform in Ukraine (2005)]. *Reforma dlya lyudyny* [Reform for man]. Kyiv: Geoprint. [in Ukrainian].